

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 28.10.2020 Kabul/Accepted: 07.06.2021

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 495-518

KÖK DEĞERLER BAKIMINDAN TÜRK ATASÖZLERİ

Ömer KEMİKSİZ¹

Öz

Söz varlığı içinde yer alan atasözleri, toplumun kültürünü gelecek kuşaklara aktardığı gibi değerler eğitiminde de önemli bir yere sahiptir. Bu araştırmanın amacı Türkçedeki atasözlerinde yer alan kök değerleri tespit etmektir. Nitel araştırma yönteminde doküman incelemesiyle gerçekleştirilen çalışmanın örneklemini Türk Dil Kurumu tarafından 2011 yılında yayımlanan Türkçe Sözlük'ün 11. baskısıdır. Sözlükteki atasözleri, öğretim programlarında kök değerler şeklinde ifade edilen "adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik" değerlerine göre içerik analizi ile incelenmiş, ulaşılan bulgular tablo ve grafikler hâlinde sunulmuştur. Araştırma sonucunda Türkçe Sözlük'teki 374 atasözünün kök değerlerle ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu atasözlerinden 57'si (%15,24) öz denetim, 47'si (%12,57) sevgi, 47'si (%12,57) vatanseverlik, 45'i (%12,03) sabır, 42'si (%11,23) saygı, 35'i (%9,36) yardımseverlik, 31'i (%8,29) dostluk, 29'u sorumluluk (%7,75), 21'i dürüstlük (%5,61) ve 20 tanesi (%5,35) adalet kök değeriyle ilgilidir. Her bir kök değere ait atasözleri bulgular bölümünde tablolarla sunulmuş, tabloların altında ilgili kök değeri ve kök değere yönelik tutum ve davranışları örneklendiren atasözleri anlamlarıyla birlikte verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Değerler Eğitimi, Kök Değerler, Atasözleri, Öğretim Programları.

Turkish Proverbs in Terms of Core Values

Abstract

Being a part of the vocabulary of a language, proverbs have a pivotal role in the values education as they pass down the culture of the society to the next generations. This study aims to determine the core values in Turkish proverbs. The document review method was used among qualitative research methods. The study sample consisted of the 11th edition of the Turkish Dictionary published by the Turkish Language Institute in 2011. The proverbs in the dictionary were analysed through content analysis based on the values of "justice, friendship, honesty, self-control, patience, respect, love, responsibility, patriotism and benevolence" as addressed in the curricula, and the findings are presented in tables and graphics. At the end of the research, it was found that 374 proverbs in the Turkish Dictionary are related to core values. Of all these proverbs, 57 (15.24%) was about self-control, 47 (12.57%) love, 47 (12.57%) patriotism, 45 (12.03%) patience, 42 (11.23%) respect, 35 (9.36%) benevolence, 31 (8.29%) friendship, 29 responsibility (7.75%), 21 honesty (5.61%) and 20 (5.35%) justice. Proverbs related to each core value are presented with tables in the Findings section. Besides, related core values and proverbs that exemplify the relevant attitudes and behaviours towards the given value are given under the tables along with the meanings of the proverbs.

Keywords: Values Education, Root Values, Proverbs, Teaching P.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, okemiksiz@bartin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8628-6203

Giriş

Eğitim, öğretim faaliyetleri kişileri geleceğe hazırlarken onların toplum tarafından kabul gören değerlere uygun hareket etmesini de amaçlar. Son yıllarda değerler eğitiminin önem kazanması, bireylere hangi değerlerin öncelikli olarak kazandırılacağı ve bu değerlerin kazandırılmasında izlenecek yolların neler olması gerektiği sorusunu da beraberinde getirmiştir. Sözlü ve yazılı kültür/edebiyat ürünleri, değerler eğitiminde kullanılacak malzemelerden biri olarak görülmektedir.

“Gerçek yaşamda var olan unsurlar, yüzyıllar boyunca sözlü ve yazılı edebiyat aracılığıyla kültürümüz ve öz değerlerimiz biçiminde varlığını sürdürür. Bu noktada edebî eserler, bir yandan değerleri koruyucu ve gelecek nesillere aktaran bir işlev üstlenirken diğer yandan aynı değerleri okuyucusuna kazandıran bir işlev üstlenmiş olur” (Yaman, Taflan ve Çolak, 2009, s. 114). Böylece birey, sözlü ve yazılı kültür ürünleri yoluyla millî ve evrensel ahlak ölçülerini tanır (Arıcı, 2019). Bu ürünlerin toplumların bilgi depoları olduğunu vurgulayan Türkeli-Sanlı’ya (2011) göre sözlü ve yazılı edebî ürünler bir milletin hem kendisini tanıması hem de diğer toplumlar tarafından tanınması için önem taşımaktadır. Bu ürünlerin, içinde yaşadığı toplumu en iyi şekilde tanıyabilmesi için erken yaşlardan itibaren bireylere kazandırılmasına çalışılmalıdır. “Öğrencilere kazandırılması amaçlanan sözlü ve yazılı kültür ürünlerinin temelinde anonim diye adlandırılan ve edebiyatın da temeli kabul edilen ağıtlar, maniler, ninniler, masallar, destanlar, efsaneler, deyimler ve atasözleri gelmektedir. Bu ürünlerden günlük hayatta en çok kullanılanlar ise atasözleridir” (Tepeli ve Arıcı, 2012, s. 223). “Bir eğitim aracı olarak kullanılan ve sözlü kültür içerisinde çok önemli bir yere sahip olan atasözleri, millet hafızasında kalıplaştıktan sonra sürekli tekrar yoluyla nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelebilmiştir” (Alkaya, 2006, s. 90). Halkın ürettiği ve zamanla da oldukça az değişim geçirip günümüze ulaşan atasözleri, ilettiği değerler ve toplumdaki yerini asırlardır korumuş olma gibi özellikleriyle dikkat çekmektedir (Bulut, 2011).

“Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel” (Türk Dil Kurumu [TDK], 2011, s. 180) biçiminde tanımlanan atasözleri, “genellikle genel geçerliliği olan birçok toplumsal kuralı ve tabiat kuralını özetleyen ve bunların nesilden nesile aktarılmasını sağlayan kısa cümlelerden oluşur” (Yılar, 2015, s. 45). Biçim olarak farklı şekillerde karşımıza çıksa da içerik bakımından çoğunlukla bir deneyimin aktarımı olarak öğreti amaçlı üretilen (Aydın, 2013) ve toplumların kültürel mirasının taşıyıcılarından biri olan atasözleri, engin deneyim ve fikirlerin mantık süzgecinden geçirilmesinden sonra söze dönüştürülmesi ile ortaya çıkmıştır (Bağcı, 2010). Alkayış’a (2009) göre her milletin ataları, kuşaktan kuşağa aktarılan birçok atasözü türetmiştir. Bu atasözlerinden bazıları güldürmekte, bazıları düşündürmekte, bazıları da nasihat ya da uyarı yoluyla bilgilendirmektedir. Atasözlerinin her ulusun kendi varlığının ve benliğinin aynası olduğunu belirten Aksoy’a (1988) göre bu sözler ulusların zekâlarındaki keskinliği, hayallerindeki genişliği, duygularındaki inceliği belirten en değerli örnekler olması bakımından kendi ulusunun damgasını taşımaktadır. Toplumların kültür hazinelerinden biri

olan atasözleri, çeşitli durumlarda ve çeşitli amaçlarla bireyler tarafından kullanılması tercih edilen edebî ürünlerin başında gelmektedir.

Türkçenin anlatım olanaklarının ve gücünün en önemli göstergelerinden birisi olan atasözleri, bu özelliğinden dolayı dil eğitimi ve öğretiminin başlıca araçlarındandır (Aşılıoğlu, 2009). Ustaca bir üsluba, büyüleyici ve inandırıcı bir anlatım özelliğine sahip (Aksoy, 1988) atasözleriyle “hem düşünceleri kısa, öz olarak anlatıp çarpıcı uyarılarda bulunma ve etkileyici bir anlatımı elde etme hem de bir olayın doğruluğunu, yanlışlığını ya da bir yargıyı kanıtlama ve bunu atalarımızın deneyimlerinden yararlanarak yaptığımızı belirtme imkânına sahip oluruz” (Arıcı, 2019, s. 139). İnsanların sözlü ya da yazılı anlatım sırasında genellikle düşüncelerini desteklemek, anlaşılacak, anlatımı akıcı hâle getirmek, dinleyici ya da okuyucu üzerinde etki oluşturmak veya bir şeyi ima etmek gibi amaçlarla atasözlerinden yararlandığını dile getiren Aşılıoğlu’na (2009) göre bireyler, bu sözleri genellikle savundukları düşüncenin doğruluğunu gösteren bir kanıt olarak gösterir, böylece anlatıma bir güç ve etki katarlar. Bağcı’ya (2010) göre ise atasözlerini yerli yerinde kullanmak bir dili iyi konuşmak ve iyi yazmak için gerekli olan şartlardandır. Bu sebeple atasözleri “söyleyişi kuvvetlendirme, fikirlerimize kuvvetli birer kanıt oluşturma ve az sayıda cümle ile öz ifadeler kurabilme açısından konuşma ve yazma eğitiminde kullanılabilir ürünlerdendir” (Baş, 2002, s. 62). Bundan dolayı kişinin atasözleri hazinesi ne kadar zengin olursa anlatım gücü de o kadar yüksek olacağından kendisini daha doğru bir şekilde ifade edeceği aşikârdır (Tekşan ve Yiğit, 2012).

“Toplumun değerlerini yansıtan özlü sözler olarak kültür öğelerini geçmişten bugüne taşıması bakımından önemli bir işleve sahip olan” (Girmen, 2013, s. 119), bu yönüyle kültürel bir köprü vazifesi gören (Çevik, 2006) atasözleri “halkın hayatı algılayış ve düşünüş tarzını, milletin kimliğini ortaya koyması bakımından büyük önem taşır” (Tekşan ve Yiğit, 2012, s. 312). İnsanların nasıl bir yaşam biçimi benimsediği; nelere öfke, sevgi ve ilgi duyduğu; ailede ve okulda çocuklarına hangi değerleri ne gibi yöntem ve yaklaşımlarla aktardığı; bir ulusun yaşadığı tarihsel olaylar, toplumsal ve ekonomik gelişmeler, başka uluslarla kurduğu ilişkiler o ulusun atasözlerine bakılarak anlaşılabilir (Aşılıoğlu, 2009). “Bunun yanında atasözlerinde kullanıldıkları devrin derin izlerini bulmak da mümkündür. O dönemin yaşayışı, giyimi, hayat felsefesi, ruhsal durumu, insani ilişkileri, yemekleri, değer yargıları, sevinçleri, gelenek ve göreneklere gibi birçok konuda bize ipuçları veren atasözleri bu yönüyle sadece edebî açıdan değil, tarih, ahlak, sosyal, psikoloji bakımından da önem arz eder” (Korkmaz, 2007, s. 266). Bu nedenle atasözleri, bir toplumun hayata bakış açılarını göstermeleri bakımından birer nirengi noktası sayılırlar ve toplumun değer ve yargıları atasözlerindekiyle paralellik arz eder (Duruhan ve İlhan, 2004). Toplumun değerleri bağlamında ve yüklediği anlamlar açısından geçmiş ile bugün arasında toplumsal düşünce bağlamında bir köprü vazifesi gören (Hirik, 2017) atasözleri, toplumsal değerlerin gelecek kuşaklara aktarılması noktasında da oldukça önemlidir. Bu sebeple atasözlerinden değerler eğitimi çalışmalarında istifade edilmesi önem arz etmektedir.

“Her toplum yetiştirdiği bireylere öncelikle kendi kültürünü, geleneğini, göreneğini, maddi ve manevi değerlerini aktarmak ister” (Önel, 2008, s. 1). Güzel ve Karadağ’a (2013) göre atasözleri de böylesi bir duyarlılığın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bağcı’ya (2010) göre atasözleri, içinde yaşadığı toplumun kültürel değerlerini barındıran metinlerin gelişim çağındaki bireylere aktarılmasında önemli görevler üstlenmektedir. Çünkü atasözleri, milletlerin manevi değerlerini, kendilerine özgü duygu, düşünüş ve hayata bakış açılarını yansıtan ve bu özellikleriyle içinden çıktıkları kültürleri en iyi şekilde ortaya koyan ürünler olarak değerlendirilmektedir (Karaca, 2000). Atasözlerinin kişilik kazandırılması noktasında yalnızca çocukların eğitimi için değil toplum içindeki tüm bireyleri yetiştirme ve onlara yol gösterme amaçlı bir söz okulu olduğunu belirten Erginer (2010), bu söz okulunun kurallarını iyi bilen insanların nerede, ne yapacağını bilen bireyler olarak toplumda kendilerini var edeceğini vurgular. Bundan dolayı yaşadığı toplum içinde saygın bir yer edinmek isteyen kişiden, atasözlerindeki öğütleri dikkate alması ve bu öğütlere uygun davranışlar içine girmesi beklenir.

“Kültürümüzde asırlar içerisinde oluşmuş değerlerin öğretilmesinde yine kültür mirasımızdan yararlanmak gerekir” (Gereken ve Gülmez, 2019, s. 184). Atasözleri taşıdıkları toplumsal değerler göz önüne alındığında, değer öğretiminin önemli bir ögesi olarak düşünülebilir (Girmen, 2013). Bulut’a (2011) göre temelinde toplumsal bir konu olan değerler eğitimi kavramı, toplumun aynası niteliğindeki atasözleri vasıtasıyla bireye pek çok kazanım sağlama potansiyeline sahiptir. Ancak atasözlerini değerler eğitiminde etkili bir şekilde kullanabilmek için içerdikleri değerler bakımından ele almaya ihtiyaç vardır. Literatüre bakıldığında atasözlerinin değerler eğitimindeki yeri üzerine yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğunu söylemek mümkündür. Aşılıoğlu (2009) tarafından gerçekleştirilen araştırmada Türk atasözleri eğitim değerleri açısından incelenirken Bulut’un (2011) çalışması Türk atasözlerinin iletildiği değerler ve Türkçe eğitimindeki yeri üzerinedir. Benzer bir çalışmada da Girmen (2013), 1-5. Sınıf Öğretim Programlarındaki değerleri yansıtan atasözlerinin tespitini yapmış ve bunların Türkçe derslerindeki kullanılabilirliğini belirlemeye çalışmıştır. Çiçek’in (2019) araştırması Türkçe öğretmeni adaylarının atasözleriyle değerler eğitimi arasındaki ilişkiyi algılama düzeylerini ortaya koyma amaçlıdır. Çelikkaya ve Esen (2017), Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’ndaki değerleri örneklendiren atasözlerinin sosyal bilgiler ders kitaplarındaki yerini tespit etmişlerdir. Sönmez (2014), araştırmasında atasözlerinin Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nda yer alan değerleri yansıtmaya durumunu ele alırken Kalaça (2013) ise atasözlerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı’nda yer verilen değerleri yansıtmaya durumunu araştırmıştır. Mindivanlı, Küçük ve Aktaş’ın (2012) çalışması sosyal bilgiler dersi konularının öğretiminde değer aktarımında kullanılacak atasözleri hakkındadır. T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersindeki bazı değerlerin aktarımında yararlanılabilecek atasözlerini belirlemeyi amaçlayan araştırma da Mindivanlı-Akdoğan, Boztaş ve Koç’a (2014) aittir.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] tarafından 2017 yılında öğretim programlarında gerçekleştirilmeye başlanan güncellemeler ile “kök değer” kavramına vurgu yapılmış ve bu

değerler “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik” şeklinde sıralanmıştır. Kök değerlerin öğretim programlarında yer almasının ardından konuyla ilgili tespit edilebilen ve bu çalışmaya yakın tek araştırma Gerekten ve Gülmez (2019) tarafından yapılmıştır. Bahsi geçen çalışmada öncelikle Ömer Asım Aksoy’un Atasözleri Sözlüğü kök değerler bakımından taranmış, ardından bu değerlerin 5. Sınıf Türkçe ders kitabında hangi sıklıkla yer aldığı ortaya konulmuştur. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük’te yer verilen atasözlerindeki kök değerleri belirlemeyi ve alana farklı bir örneklem üzerinden katkı sunmayı amaçlayan bu çalışma ise aşağıdaki araştırma soruları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

1) Türkçedeki atasözlerinin öğretim programlarındaki kök değerlere göre dağılımı nasıldır?

2) Öğretim programlarındaki kök değerleri örneklendiren atasözleri hangileridir?

Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak araştırma modeline değinilmiş, ardından örneklem ve verilerin toplanması ile analizi hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Model

Bu çalışma nitel araştırma modeli ile yapılandırılmıştır. Yıldırım ve Şimşek’e (2016, s. 41) göre “gözlem, görüşme, doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin takip edildiği araştırma türü” olarak tanımlanan nitel araştırmalar “verilerin toplanması ve analizinde sayısallaştırmayı değil genellikle sözcükleri vurgulayan bir araştırma stratejisi olarak kabul edilir” (Özden ve Saban, 2019, s. 6).

Örneklem

Türk atasözlerindeki kök değerleri tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada örneklem olarak 2011 yılında TDK Yayınları tarafından 11. baskısı yapılan Türkçe Sözlük kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Araştırılması amaçlanan olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini içeren (Yıldırım ve Şimşek, 2016) doküman incelemesinde “araştırma problemine dayalı olarak yazılı ve görsel dokümanların incelenmesi daha zengin ve kapsamlı bir çıkarım sağlanması açısından oldukça önemlidir” (Baş ve Akturan, 2017, s. 119).

Çalışmada öncelikle Microsoft Word Office dosyasında öğretim programlarındaki kök değerlerin ve bu değerlere yönelik tutum ve davranışların yer aldığı bir tablo oluşturulmuştur. MEB tarafından 18.07.2017’de gerçekleştirilen basın toplantısı için Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı [TTKB] tarafından hazırlanan Müfredatta Yenileme ve Değişiklik Çalışmalarımız

Üzerine (MEB, 2017) başlıklı belgede yer verilen tutum ve davranışların listesi Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Kök değerlere ait tutum ve davranışlar

Değerler	Değerlere İlişkin Tutum ve Davranışlar
Adalet	“Adil olma, eşit davranma, paylaşma...”
Dostluk	“Diğerkâmlık, güven duyma, anlayışlı olma, dayanışma, sadık olma, vefalı olma, yardımlaşma...”
Dürüstlük	“Açık ve anlaşılır olma, doğru sözlü olma, güvenilir olma, sözünde durma...”
Öz Denetim	“Davranışlarını kontrol etme, davranışlarının sorumluluğunu üstlenme, öz güven sahibi olma, gerektiğinde özür dileme...”
Sabır	“Azimli olma, tahammül etme, beklemeyi bilme...”
Saygı	“Alçakgönüllü olma, başkalarına kendine davranılmasını istediği şekilde davranma, diğer insanların kişiliklerine değer verme, muhatabının konumunu, özelliklerini ve durumunu gözetme...”
Sevgi	“Aile birliğine önem verme, fedakârlık yapma, güven duyma, merhametli olma, vefalı olma...”
Sorumluluk	“Kendine, çevresine, vatanına, ailesine karşı sorumlu olma; sözünde durma, tutarlı ve güvenilir olma, davranışlarının sonuçlarını üstlenme...”
Vatanserverlik	“Çalışkan olma, dayanışma, kurallara ve kanunlara uyma, sadık olma, tarihsel ve doğal mirasa duyarlı olma, toplumu önemseme...”
Yardımserverlik	“Cömert olma, iş birliği yapma, merhametli olma, misafirperver olma, paylaşma...”

500

Verilerin toplanması aşamasında Türkçe Sözlük’teki atasözlerinden Tablo 1’de yer verilen kök değerleri/tutum ve davranışları örneklendirdiği düşünülenler anlamlarıyla birlikte bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Türkçe Sözlük’ün taranma işlemi araştırmacı tarafından iki kez gerçekleştirilmiş, ardından verilerin analizine geçilmiştir. Verilerin çözümlenmesinde içerik analizinden yararlanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek’e (2016, s. 242) göre “içerik analizinde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunu okurun anlayacağı şekilde düzenleyerek yorumlamaktır”.

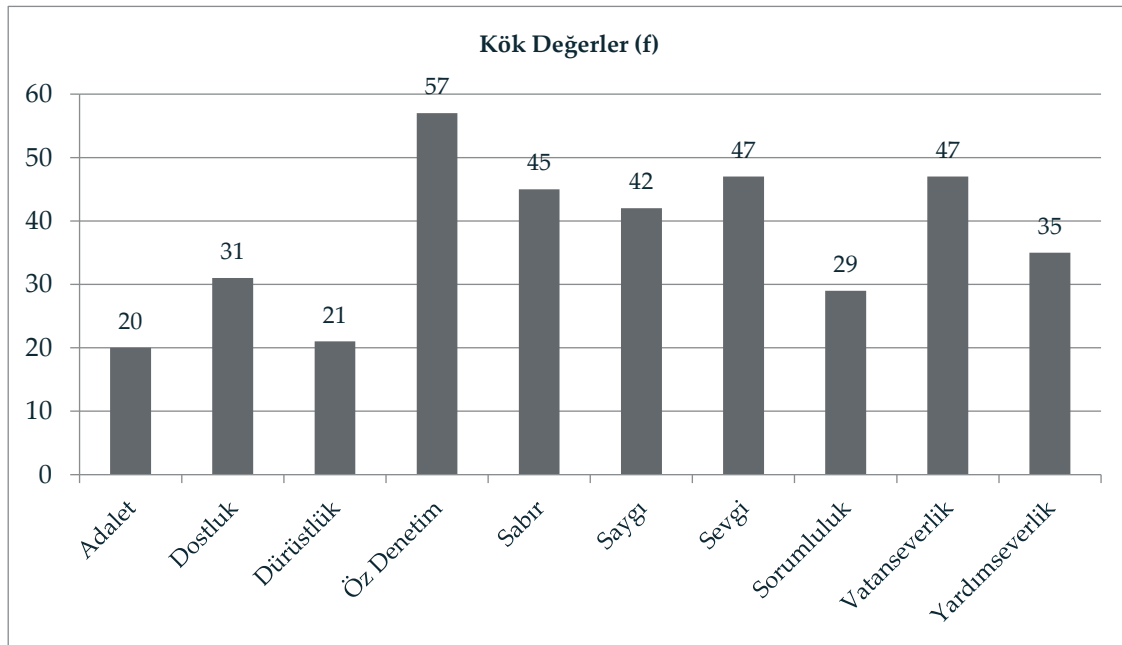
Çalışmada atasözlerinin kategorilere yerleştirilmesi aşamasında birden fazla kök değerle ilişkili gibi görünen atasözleri, anlamlarından hareketle en uygun olduğu düşünülen kök değer kategorisine yerleştirilmiştir. Yine Tablo 1’de görüldüğü gibi bazı tutum ve davranışlar farklı kök değerler için ortaktır. Bu tutum ve davranışlara uygun olduğu düşünülen atasözlerinde de yerleştirme işlemi tutum ve davranışın ait olduğu kök değer dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu işlemin ardından 374 atasözünün öğretim programlarında yer verilen kök değerlerle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu atasözleri araştırmanın “Bulgular” kısmında tablolarla aktarılmıştır. Nitel araştırmalarda iç güvenirliliği sağlamanın yollarından biri toplanan verilerin betimsel bir yaklaşımla doğrudan okuyucuya sunulması (Yıldırım ve Şimşek, 2016) olduğundan ilgili kök değerleri/tutum ve davranışları örneklendiren atasözlerine anlamlarıyla birlikte tablolar altında yer verilmiştir.

Nitel çalışmalarda güvenirliliği sağlamanın yollarından biri de araştırmacı dışında birinin görüşünün alınması ve görüş birliğinin sağlanmasıdır. Miles ve Huberman

kodlayıcılar arası güvenilirlik kavramını kullanarak bir formül geliştirmiş [Güvenirlik= Görüş birliği sayısı/ (Görüş birliği sayısı+Görüş ayrılığı sayısı) x 100] ve sonucun %90'a yakın veya bu oranın üzerinde olduğunda kabul edilebilir olduğunu belirtmişlerdir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016). Araştırmada atasözlerinin kök değer kategorilerine yerleştirilmesinde Türkçe eğitimi alan uzmanı birinin daha görüşüne başvurulmuş ve görüş birliğinin %92 olduğu görülmüştür. Bu oranın araştırma sonuçlarının güvenilir düzeyde olduğunu gösterdiği düşünülmektedir.

Bulgular

Çalışmada ilk olarak "Türkçedeki atasözlerinin öğretim programlarındaki kök değerlere göre dağılımı nasıldır?" sorusuna cevap aranmış ve öğretim programlarındaki kök değerlerin Türkçedeki atasözlerinde hangi sıklıkla işlendiğine dair sayısal bilgilere Grafik 1'de yer verilmiştir.

Grafik 1. Atasözlerindeki kök değerlerin sayısal dağılımı

Grafik 1'de görüldüğü gibi Türkçedeki atasözlerinden 374'ünün öğretim programlarındaki kök değerlerle ilişkili olduğu belirlenmiştir. Kök değerlerin atasözlerinde işlenme sıklığına bakıldığında ise öz denetim (f=57; %15,24), sevgi (f=47; %12,57), vatanseverlik (f=47; %12,57), sabır (f=45; %12,03), saygı (f=42; %11,23) yardımseverlik (f=35; %9,36) dostluk (f=31; %8,29) ve sorumluluk (f=29; %7,75) değerlerinin daha ön planda olduğu görülürken dürüstlük (f=21; %5,61) ve adalet (f=20; %5,35) değerlerinin daha az ele alındığı tespit edilmiştir.

"Öğretim programlarındaki kök değerleri örneklendiren atasözleri hangileridir?" şeklindeki ikinci araştırma sorusu doğrultusunda ulaşılan bulgulara aşağıdaki tablolarda yer verilmiştir:

Öğretim programlarındaki kök değerlerden biri olan “adalet” değerinin işlendiği atasözlerine yönelik bulgulara Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2. “Adalet” kök değerine yönelik atasözleri

Kök Değer/ Tutum ve Davranışlar	Atasözleri
ADALET	“Acındırırsan arsız olur, acıktırırsan hırsız olur./Aç at yol almaz, aç it av almaz./ Aç ayı oynamaz./ Ağlatan gülmez./ Ağlayanın malı gülene hayretmez./ Alma mazlumun ahını çıkar, aheste aheste./ Arpa eken buğday biçmez./ Bir sürçen atın başı kesilmez./ Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar./ Ekmekle oynayanın ekmeğiyle oynanır./ Etme bulma dünyası./ Gören gözün hakkı vardır./ Hak deyince akan sular durur./ Hak yerini bulur (yerde kalmaz)./ Harman döven öküzün ağzı bağlanmaz./ Harman (harmanını) yakarım diyen orağa yetişmemiş./ Kimsenin ahı kimsede kalmaz./ Kişi ne yaparsa kendine yapar./ Mazlumun ahı yerde kalmaz./ Şeriatın kestiği parmak acımaz.”
f	20

Tablo 2’ye göre “adalet” kök değeri ve bu değere uygun tutum ve davranışları içeren 20 atasözüne rastlanmıştır. Bu atasözlerine ve anlamlarına yönelik örneklere aşağıda yer verilmiştir:

“Şeriatın kestiği parmak acımaz: Kanunların uygun gördüğü cezaya katlanmak gerekir.”
(Adalet)

“Hak deyince akan sular durur: Bir anlaşmazlıkta adalet, tarafsızlık, hakkaniyet devreye girdiğinde kimsenin söyleyecek sözü kalmaz.” (Adalet)

“Bir sürçen atın başı kesilmez: Şimdiye kadar sizi memnun etmiş olan kişi bir kez yanlış iş yaptığında kendisine hemen ağır ceza verilmemelidir.” (Adil olma)

“Harman döven öküzün ağzı bağlanmaz: Çalışanın emeğinin karşılığı verilmelidir.” (Adil olma)

“Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar: Herkesin yararlanabileceği şeyden bazıları yararlanır da başkalarına yararlanma fırsatı vermezlerse büyük kavga çıkar.” (Eşit davranma)

“Gören gözün hakkı vardır: Yiyecek veya imrenilecek bir şeyi görene o şeyden vermek gerekir.” (Paylaşma)

Öğretim programlarındaki “dostluk” kök değerinin işlendiği atasözlerine yönelik bulgulara Tablo 3’te yer verilmiştir.

Tablo 3. “Dostluk” kök değerine yönelik atasözleri

Kök Değer/ Tutum ve Davranışlar	Atasözleri
DOSTLUK	“Adam adama (gene, her zaman) gerek olur./ Ağaç yaprağıyla gürler./ Ahbap kusuruna bakan ahbapsız kalır./ Atın varken yol tanı, ağın varken el tanı./ Ata dostu oğula mirastır./ Ayıpsız yâr arayan (dost isteyen), yârsız (dostsuz) kalır./ Az eli aşta gör, çok eli işte gör./ Bin dost az, bir düşman çok./ Can canın yoldaşdır./ Damdan düşen damdan düşenin hâlinen (hâlini) bilir./ Dost acı söyler./ Dost ağlatır, düşman güldürür./ Dost bin ise azdır, düşman bir ise çoktur./ Dost dostun ayıbını yüzüne söyler./ Dost dostun eyerlenmiş atıdır./ Dost (iyi dost) kara günde belli olur./ Dost sözü acıdır./ Dostun attığı taş baş yarmaz./ Dostluk okkayla, alışveriş dirhemle./ Eski dost düşman olmaz,
“Diğerkamlık”	
“Güven Duyma”	

“Anlayışlı Olma”	yenisinden vefa gelmez./ Gönül bir sırça saraydır, kırılırsa yapılmaz./ Hâl hâlin yoldaşdır./ Her şeyin yenisi, dostun eskisi./ Kazanırsan dost kazan, düşmanı anan da doğurur./ Kusursuz dost arayan dostsuz kalır./ Maksat muhabbet olsun./ Nerede birlik, orada dirlik./ Yalnız kalanı kurt yer./ Yalnızlık Allah’a mahsustur./ Yalnız öküz çifte (boyunduruğa) koşulmaz./ Yâr beni ansın bir koz ile, o da çürük çıksın.”
“Dayanışma”	
“Sadık Olma”	
“Vefalı Olma”	
“Yardımlaşma”	
f	31

Tablo 3’e göre “dostluk” kök değeri ve bu değere uygun tutum ve davranışları içeren 31 atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözlerine ve anlamlarına yönelik örneklere aşağıda yer verilmiştir:

“Dost bin ise azdır, düşman bir ise çoktur: Dostlarını olabildiğince çoğalt, düşmanlarını olabildiğince azalt.” (Dostluk)

“Hâl hâlin yoldaşdır: Aynı durumdaki kimseler, birbirlerinin hâlini daha iyi anlarlar.” (Diğerkâmlık)

“Dostun attığı taş baş yarmaz: Dostun acı sözü veya sert davranışı insana ağır gelmez.” (Güven duyma)

“Kusursuz dost arayan dostsuz kalır: Kusursuz kişi olmadığından, kendisine kusursuz bir dost arayan kimse aradığını bulamaz, dostsuz kalır.” (Anlayışlı olma)

“Ağaç yaprağıyla gürler (güzeldir): İnsan önemli işleri akrabası, yakınları, yandaşlarından güç alarak daha kolay yapar.” (Dayanışma)

“Eski dost düşman olmaz, yenisinden vefa gelmez: Aralarında ufak tefek dargınlıklar olsa bile eski dostlar birbirlerine düşman olmazlar, yeni kazanılan dostlarla arada henüz sıkı bir bağ oluşmadığı için bu durum söz konusu değildir.” (Sadık olma)

“Dost (iyi dost) kara günde belli olur: Gerçek dost üzüntülü, sıkıntılı günlerde insanı yalnız bırakmaz.” (Vefalı olma)

“Dost dostun eyerlenmiş atıdır: Gerçek dost, arkadaşının sıkışık zamanında yardımına koşmaya hazır durumdadır.” (Yardımlaşma)

Öğretim programlarındaki “dürüstlük” kök değerinin işlendiği atasözlerine yönelik bulgulara Tablo 4’te yer verilmiştir.

Tablo 4. “Dürüstlük” kök değerine yönelik atasözleri	
Kök Değer/ Tutum ve Davranışlar	Atasözleri
DÜRÜSTLÜK	“Ağanın gözü, yiğidin sözü./ Allah'ın bildiği kuldan saklanmaz./ Ardıcın közü olmaz, yalancının sözü olmaz./ Arife günü yalan söyleyenin (oruç yiyenin) bayram günü yüzü kara çıkar (olur)./ Ayyar tilki art ayağından tutulur./ Baca eğri de olsa dumanı doğru çıkar./ Caminin (mescidin) mumunu yiyen kedinin gözü kör olur./ Doğrunun yardımcısı Allah'tır./ Doğru söz yemin istemez./ Eğri oturup doğru konuşalım./ Eğriye eğri doğruya doğru./ Emanete hıyanet olmaz./ Gizlide gebe kalan aşikârede doğurur./ Haklı söz,
“Açık ve Anlaşılır Olma”	

“Doğru Sözlü Olma”	haksız Bağdat'tan çevirir./ Haramın temeli olmaz./ Haramzade pazar bozar, helalzade pazar yapar./ Hile ile iş gören mihnet ile can verir./ İt değmekle (işemekle) deniz pis olmaz./ Tuz ekmek hakkını bilmeyen kör olur./ Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış./ Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.”
“Güvenilir Olma”	
“Sözünde Durma”	
f	21

Tablo 4’te görüldüğü üzere “dürüstlük” kök değeri ve bu değere uygun tutum ve davranışları içeren 21 atasözü belirlenmiştir. Bu atasözlerine ve anlamlarına yönelik örneklerle aşağıda yer verilmiştir:

“Doğrunun yardımcısı Allah’tır: İşlerinde doğruluktan ayrılmayan kişiye Tanrı her zaman yardım eder.” (Dürüstlük)

“Allah’ın bildiği kuldan saklanmaz: Kişi işlediği suçtan dolayı önce Tanrı’ya karşı sorumludur ve bu suçu da Tanrı bilir, bu nedenle onu kuldan saklamak gerekmez.” (Açık ve anlaşılır olma)

“Eğriye eğri doğruya doğru: Gerçek neyse aynen belirtilmelidir.” (Açık ve anlaşılır olma)

“Haklı söz, haksız Bağdat’tan çevirir: Doğru söz, yanlış yolda çok ilerlemiş kişiyi bile yola getirir.” (Doğru sözlü olma)

“Yalancının mumu yatsıya kadar yanar: Söylenen söz yalansa durum çok geçmeden anlaşılır.” (Doğru sözlü olma)

“Emanete hıyanet olmaz: Emanet olarak bırakılan şeyi titizlikle korumak gereklidir.” (Güvenilir olma)

“Tuz ekmek hakkını bilmeyen kör olur: İyiliğini gördüğü, ekmeğini yediği kimseye karşı saygısızlık ve hainlik eden kişinin sonu iyi olmaz.” (Güvenilir olma)

“Ağanın gözü, yiğidin sözü: Çalışanlarını gereği gibi yöneten ve çalıştıran kişi iyi bir yöneticidir, sözünün eri olan kimse de yığıttir.” (Sözünde durma)

Öğretim programlarındaki “öz denetim” kök değerinin işlendiği atasözlerine yönelik bulgulara Tablo 5’te yer verilmiştir.

Tablo 5. “Öz denetim” kök değerine yönelik atasözleri

Kök Değer/ Tutum ve Davranışlar	Atasözleri
ÖZ DENETİM	“Aç gözünü, açarlar gözünü./ Açık ağız aç kalmaz./ Açık yaraya tuz ekilmez./ Açma sırrını dostuna, dostunun dostu vardır o da söyler dostuna./ Adam adamdan korkmaz, utanır./ Ağaca çıksa pabucu yerde kalmaz./ Ağaca dayanma kurur, adama (insana) dayanma ölür./ Ağır basar yeğni kalkar./ Ağır ol, batman gel./ Ağır ol da molla desinler./ Ağır taş yerinden oynamaz./ Ağır yongayı yel kaldırmaz./ Ağlamayan çocuğa meme vermezler./ Ahmak misafir ev sahibini ağırlar./ Akılsız başın cezasını (zahmetini) ayak çeker./ Aklına geleni işleme, her ağacı taşlama./ Alçak yerde yatma sel alır, yüksek yerde yatma yel alır./ Aşını, eşini, işini bil./ Atılan ok geri dönmez./ Atın dorusu, yiğidin delisi./ Ayağını yorganına göre uzat./ Baba koruk (erik) yer, oğlunun dişi kamaşır./ Baş ağır
“Davranışlarını Kontrol Etme”	
“Davranışlarını n	

Sorumluluğun u Üstlenme”	gerek, kulak sağır./ Başın başı var, başın da başı var./ Boğaz dokuz boğumdur./ Bol bol yiyen bel bel bakar./ Bülbülün çektiği dili belası./ Büyük lokma ye büyük söz söyleme./ Çağrılan yere erinme, çağrılmayan yere görünme./ Çağrılmayan yere çörekçiyle börekçi gider./ Dağ başına harman yapma, savurursun yel için; sel önüne değirmen yapma, öğütürsün sel için./ Davetsiz gelen döşeksiz oturur./ Dede (dedesi) koruk yer, torununun dişi kamaşır./ Deli deli akanı bura bura tıkarlar./ Dereyi (çayı, ırmağı) geçerken at değiştirilmez./ Edebi edepsizden öğren./ Erine göre bağla başını, tencerene göre kaynat (pişir) aşını./ Esrik devenin çulu eğri gerek./ Gel denilen yere gitmeye ar eyleme, gelme denilen yere gidip yerini dar eyleme./ Gündüzün mum yakan geceleyin bulamaz./ Güvenme varlığa, düşersin darlığa./ Haddini bilmeyene bildirirler./ Her deliğe elini sokma, ya yılan çıkar ya çıyan./ Hesabını bilmeyen kasap, ne satır bırakır ne masat./ İki ölç, bir biç./ İmam osurursa, cemaat sıçar./ Keseye danış, pazarlığa sonra giriş./ Kılavuzu karga olanın burnu boktan kalkmaz./ Kişinin kendine ettiğini kimse edemez./ Korkak bezirgân ne kâr eder ne zarar (ziyan)./ Köpekle yatan pire ile kalkar./ Körle yatan şaşı kalkar./ Nefesine güvenen borazancıbaşı olur./ Öfke ile kalkan ziyanla (zararla) oturur./ Serçeden korkan darı ekmez./ Sırrını açma dostuna, o da söyler dostuna./ Vakitsiz öten horozun başını keserler.”
f	57

Tablo 5’te görüldüğü üzere “öz denetim” kök değeri ve bu değere uygun tutum ve davranışları içeren 57 atasözü belirlenmiştir. Bu atasözlerine ve anlamlarına yönelik örneklere aşağıda yer verilmiştir:

“Her deliğe elini sokma, ya yılan çıkar ya çıyan: Sonunu düşünmeden sana zararı dokunma olasılığı bulunan davranışlarda bulunma.” (Öz denetim)

“Esrik devenin çulu eğri gerek: Kişi, durumuna uygun davranmalıdır.” (Öz denetim)

“Ağır basar yeğni kalkar: Ağırbaşlı olan, herkesten saygı görür, ağırbaşlı olmayana ise kimse değer vermez.” (Davranışlarını kontrol etme)

“Erine göre bağla başını, tencerene göre kaynat (pişir) aşını: Davranışlarını içinde bulunduğun koşullara uydur.” (Davranışlarını kontrol etme)

“Akılsız başın cezasını (zahmetini) ayak çeker: Bir işte düşüncesizce davranan kişi her türlü olumsuz sonuca katlanır.” (Davranışlarının sorumluluğunu üstlenme)

“Öfke ile kalkan ziyanla (zararla) oturur: Öfkesine kapılarak iş gören sonunda güç duruma düşer.” (Davranışlarının sorumluluğunu üstlenme)

“Atın dorusu, yiğidin delisi: Atın doru renkli olanı, kişinin ise gözünü budaktan esirgemeyeni makbuldür.” (Öz güven sahibi olma)

“Serçeden korkan darı ekmez: Tehlikeleri gözde büyüterek işe girişmekte çekingen davrananlar amaçlarına ulaşamazlar.” (Öz güven sahibi olma)

Öğretim programlarındaki “sabır” kök değerinin işlendiği atasözlerine yönelik bulgulara Tablo 6’da yer verilmiştir.

Tablo 6. “Sabır” kök değerine yönelik atasözleri

Kök Değer/ Tutum ve Davranışlar	Atasözleri
SABIR	“Acele ile menzil alınmaz./ Acele ile yürüyen yolda kalır./ Acele işe şeytan karıştır./ Acele işin sonu pişmanlık./ Açlık ile tokluğun arası yarım yufka./ Ağır git ki yol alasın./ Akarsu çukurunu kendi kazır./ Allah dağına göre kar verir./ Allah gümüş kapıyı kaparsa altın kapıyı açar./ Allah sabırlı kulunu sever./ Altın ateşte, insan mihnette belli olur./ Âşığa Bağdat sorulmaz./ Âşığa Bağdat uzak (ırak) değil (gelmez)/ Ayı görmeden bayram etme./ Başa gelen çekilir./ Bostan gök iken pazar(lık) yapılmaz./ Çıkmadık canda umut var./ Çıkmadık candan umut kesilmez./ Çobanın gönlü olursa (olonca) tekedden yağ (süt, köremez) çıkarır./ Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur./ Dağ ne kadar yüce olsa yol üstünden aşar./ Damlaya damlaya göl olur./ Değirmene gelen nöbet bekler./ Derdi veren devasını da verir./ Durdu durdu, turnayı gözünden vurdu./ Ecele çare bulunmaz./ Er olan ekmeğini taştan çıkarır./ Geç olsun da güç olmasın./ Gelini ata bindirmişler 'ya nasip' demiş./ Gün doğmadan kimliği söylenmez./ Gün doğmadan neler doğar./ Her çok azdan olur./ Kara gün kararır kalmaz./ Karpuz kabuğunu görmeden denize girme./ Meramın elinden bir şey kurtulmaz./ Merdiven ayak ayak (basamak basamak) çıkılır./ Pilavdan dönenin kaşığı kırılınsın./ Sabır acıdır, meyvesi tatlıdır./ Sabreden derviş muradına ermiş./ Saçın ak mı kara mı, önüne düşünce görürsün./ Sen işten korkma, iş senden korksun./ Tekkeyi bekleyen çorbayı içer./ Ya devlet başa ya kuzgun leşe./ Yuvarlanan taş yosun tutmaz./ Zahmetsiz rahmet olmaz.”
f	45

Tablo 6’da görüldüğü üzere “sabır” kök değeri ve bu değere uygun tutum ve davranışları içeren 45 atasözü belirlenmiştir. Bu atasözlerine ve anlamlarına yönelik örneklere aşağıda yer verilmiştir:

“Sabır acıdır, meyvesi tatlıdır: Sabır zor bir iştir ancak güzel sonuçları vardır.” (Sabır)

“Başa gelen çekilir: Çaresiz durumlara düşüldüğünde insan kendini üzüntüye kaptırmayıp bu durumlara sabır göstermelidir.” (Sabır)

“Dağ ne kadar yüce olsa yol üstünden aşar: Yenilmesi imkânsız gibi görünen zorlukların da üstesinden gelinir.” (Azimli olma)

“Er olan ekmeğini taştan çıkarır: Azimli kimse geçim yolunu bulmak için en güç işlerle bile uğraşmaktan yılmaz.” (Azimli olma)

“Allah gümüş kapıyı kaparsa altın kapıyı açar: İş bozulan kişi umutsuzluğa düşmemeli, Tanrı’nın onu daha iyi bir işe kavuşturacağına inanmalıdır.” (Tahammül etme)

“Zahmetsiz rahmet olmaz: Sıkıntı, güçlük çekmeden iyi ve güzel işler başarılamaz.” (Tahammül etme)

“Karpuz kabuğunu görmeden denize girme: Bir işi en uygun zamanı gelmeden yapma.” (Beklemeyi bilme)

“Sabreden derviş muradına ermiş: Beklemesini bilen kimse sonunda amacına ulaşır.” (Beklemeyi bilme)

Öğretim programlarındaki “saygı” kök değerinin işlendiği atasözlerine yönelik bulgulara Tablo 7’de yer verilmiştir.

Tablo 7. "Saygı" kök değerine yönelik atasözleri

Kök Değer/ Tutum ve Davranışlar	Atasözleri
SAYGI	"Aba altında er yatar./ Ağacın meyvesi olunca, başını aşağı salar./ Akıl yaşta değil, baştadır./ Alçak uçan yüce konar, yüce uçan (konan) alçak konar (uçar)./ Arabanın ön tekerleği nereden geçerse art tekerleği de oradan geçer./ Arı bey olan kovana üşer./ Atlar nallanırken kurbağalar ayak uzatmaz./ Atalar sözünü tutmayı yabana atarlar./ Atasını tanımayan Allah'ını tanımaz./ Az kaz, uz kaz, boyunca kaz./ Baş nereye giderse ayak da oraya gider./ Bin bilsen de bir bilene danış./ Çalma elin kapısını, çalarlar kapını./ Çingiraklı deve kaybolmaz./ Çul içinde arslan yatar./ Deveden büyük fil var./ El elden kalmaz, dil dilden kalmaz./ El elden üstündür (ta arşa kadar)./ Eden bulur, inleyen ölür./ Et ne kadar arık olsa üstüne ekmek yaraşır./ Gökten ne yağdı da yer kabul etmedi./ Gülme komşuna, gelir başına./ Hayır dile komşuna, hayır gele başına./ Herkesin ettiği yoluna gelir./ İğneyi kendine, çuvaldızı başkasına batır./ İstediyini söyleyen istemediyini iştir./ Kazma elin kuyusunu, kazarlar kuyunu./ Keçi nereye çıkarsa oğlağı da oraya çıkar./ Kel yanında kabak anılmaz./ Kepenek altında er yatar./ Komşunu iki inekli iste ki kendin bir inekli olasın./ Köşe taşı köşede yakışır./ Kötü söyleme eşine, ağı katar aşına./ Küheylan at, çul içinde de bellidir./ Latife latif gerek./ Ne ekersen onu biçersin./ Sakalım yok ki sözüm dinlensin./ Sana taşla vurana sen aşla (ekmekle, pamukla) var (dokun)./ Sırça köşkte oturan komşusuna taş atmamalı./ Su küçüğün, söz (sofra, yemek) büyüğün./ Ulular köprü olsa basıp geçme./ Ulularla urgan çekişme."
"Alçakgönüllü Olma"	
"Başkalarına Kendine Davranılmasını İstediyi Şekilde Davranma"	
"Diğer İnsanların Kişiliklerine Değer Verme"	
"Muhatabının Konumunu, Özelliklerini ve Durumunu Gözetme"	
f	42

Tablo 7'de görüldüğü üzere "saygı" kök değeri ve bu değere uygun tutum ve davranışları içeren 42 atasözü belirlenmiştir. Bu atasözlerine ve anlamlarına yönelik örneklere aşağıda yer verilmiştir:

"Atlar nallanırken kurbağalar ayak uzatmaz: Küçükler büyüklerin yanında hadlerini bilmelidir." (Saygı)

"Baş nereye giderse ayak da oraya gider: Küçükler büyüklerin izinde gider, her işte onları örnek tutarlar." (Saygı)

"Alçak uçan yüce konar, yüce uçan (konan) alçak konar (uçar): Alçak gönüllü olan toplum içinde saygı görür ve yücelir, kendisini herkesten üstün gören sevilmez ve toplum içinde iyi bir yer edinemez." (Alçakgönüllü olma)

"Ağacın meyvesi olunca, başını aşağı salar: Yararlı eserler veren, bilgi ve erdemle donanmış kimse alçak gönüllü olur." (Alçakgönüllü olma)

"Az kaz, uz kaz, boyunca kaz: Sana yapılmasını istemediyin bir kötülüğün daha ağırını başkasına yapma." (Başkalarına kendine davranılmasını istediği şekilde davranma)

"Hayır dile komşuna, hayır gele başına: Sen başkaları için iyi şeyler dile ve yap ki başkaları da senin için iyi şeyler dilesin, yapsın." (Başkalarına kendine davranılmasını istediği şekilde davranma)

"Kepenek altında er yatar: İnsanları giydiğine bakarak değerlendirmek yanlışlara yol açar, değerli kişiler de bazen eski giymiş olabilir." (Diğer insanların kişiliklerine değer verme)

“Köşe taşı köşede yakışır: Değerli kimselerin önemli mevukilerde bulunması gerekir.” (Diğer insanların kişiliklerine değer verme)

“Kel yanında kabak anılmaz: Bir kişinin yanında, uzaktan da olsa onun kusurunu hatırlatabilecek sözler söylemekten çekinilmelidir.” (Muhatabının konumunu özelliklerini ve durumunu gözetme)

“Ulularla urgan çekişme: Senden daha güçlü ve bilgili olanlarla iyi geçin, zıtlasma yenilirsin.” (Muhatabının konumunu özelliklerini ve durumunu gözetme)

Öğretim programlarındaki “sevgi” kök değerinin işlendiği atasözlerine yönelik bulgulara Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8. “Sevgi” kök değerine yönelik atasözleri

Kök Değer/ Tutum ve Davranışlar	Atasözleri
SEVGİ	“Ada bana, adayım sana./ Ağlarsa anam ağlar, başkası (kalanı) yalan ağlar./ Aman diyene kılıç kalkmaz./ Ana gibi yâr olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz./ Ana ile kız, helva ile koz./ Ananın bastığı yavru (civciv) incinmez (ölmez)./ Arık öküze bıçak olmaz (çalınmaz)./ Âşığın gözü kördür./ Ata binersen Allah’ı, attan inersen atı unutma./ Atta, avratla uğur vardır./ Ayı sevdiği yavrusunu hırpalar./ Baba kırk oğul beslemiş, kırk oğul bir babayı beslememiş./ Baba oğluna bir bağ bağışlamış; oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş./ Beş parmağın hangisini kessen acımaz?/ Bıçağı kestiren kendi suyu, insanı sevdiren kendi huyu./ Bir selam bin hatır yapar./ Dağda gez belde gez, insafı elden bırakma./ Değirmen iki taştan, muhabbet iki baştan./ Deniz dalgasız olmaz, gönül sevdasız olmaz./ Doğan anası olma, doğuran anası ol./ Dört göz bir evlat için./ Eğilen baş kesilmez./ Er kocar, gönül kocamaz./ Etle tırnak arasına girilmez./ Et turnaktan ayrılmaz./ Garibe bir selam bin altın değer./ Gönül ferman dinlemez./ Gönüller bir olunca samanlık seyran olur./ Gönülden gönle yol vardır./ Gülü seven dikenine katlanır./ Güzeli herkes sever./ Hasta ol benim için, öleyim senin için./ İki gönül bir olunca samanlık seyran olur./ İki kardeş savaşmış, ebleh buna inanmış./ İnsanın eti yenmez, derisi giyilmez; tatlı dilinden başka nesi var?/ Kaçanı kovmazlar, yıkılanı vurmazlar./ Kalp kalbe karşıdır./ Kardeşim olsun da kanlım olsun./ Kaya uçmazsa, dere dolmaz./ Köpek bile yal yediği kaba pislemez./ Köpek ekmek veren (yediği) kapıyı tanır./ Köpek sahibini ısırılmaz./ Nikâhta keramet vardır./ Ölümle öç alınmaz./ Sev beni, seveyim seni: sevgi karşılıklı olur./ Teyze, ana yarısıdır./ Yaralı kuşa kurşun sıkılmaz.”
“Aile Birliğine Önem Verme”	
“Fedakârlık Yapma”	
“Güven Duyma”	
“Merhametli Olma”	
“Vefalı Olma”	
f	47

Tablo 8’de görüldüğü gibi “sevgi” kök değeri ve bu değere uygun tutum ve davranışları içeren 47 atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözlerine ve anlamlarına yönelik örneklerle aşağıda yer verilmiştir:

“Ana gibi yâr olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz: İnsanlar içinde bize anne kadar candan bağlı dost yoktur.” (Sevgi)

“Bir selam bin hatır yapar: Selam bir ilgi ve sevgi belirtisidir, gönül kazanmakta büyük önemi vardır.” (Sevgi)

“Beş parmağın hangisini kessen acımaz?: İnsan evlatlarını birbirinden ayırt etmez, hangisine zarar gelse aynı üzüntüyü duyar.” (Aile birliğine önem verme)

“Etle tırnak arasına girilmez: Aile anlaşmazlıklarında bir yanı tutmak doğru değildir.” (Aile birliğine önem verme)

“Hasta ol benim için, öleyim senin için: Kişi kendisi için bir fedakârlıkta bulunan kimseye karşı sırası geldiğinde daha büyük fedakârlıkta bulunur.” (Fedakârlık yapma)

“Ananın bastığı yavru (civciv) incinmez (ölmez): Annenin acı sözü çocuğuna ağır gelmez.” (Güven duyma)

“Dağda gez belde gez, insafı elden bırakma: Eşkıya dahi olsan insafı elden bırakma.” (Merhametli olma)

“Eğilen baş kesilmez: Kusurunu anlayıp özür dileyen kişi başışlanmalıdır.” (Merhametli olma)

“Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı (hakkı) vardır: İyilik küçük de olsa unutulmaz.” (Vefalı olma)

“Köpek bile yal yediği kaba pislemez: Köpek bile yem yediği kaba saygılı davranırken insanın geçimini sağlayan yere, kendisine bu geçimi hazırlayan kimseye kötülük etmesi düşünülemez.” (Vefalı olma)

Öğretim programlarındaki “sorumluluk” kök değerinin işlendiği atasözlerine yönelik bulgulara Tablo 9’da yer verilmiştir.

Tablo 9. “Sorumluluk” kök değerine yönelik atasözleri	
Kök Değer/ Tutum ve Davranışlar	Atasözleri
SORUMLULUK K	“Ağanın gözü öküzü (ineği) semiz eder./ Ağanın gözü ata tıvardır./Arpa verilmeyen at, kamçı zoruyla yürümez./ Ata dost gibi bakmalı, düşman gibi binmeli./ Atına bakan ardına bakmaz./ Azıksız yola çıkanın gözü el torbasında kalır./ Baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana./ Baba himmet, oğul hizmet./ Balık ağa girdikten sonra akli başına gelir./ Bir göz ağlarken öbür göz gülmez./ Bir mih bir nal kurtarır, bir nal bir at kurtarır./ Can bostanda bitmez./ Erim er olsun da yerim çalı dibi olsun./ Eşeği dama çıkaran yine kendi indirir./ Hamama giren terler./ Hangi taş pekse (katıysa), başını ona vur./ Her düşüş, bir öğreniş./ Her koyun kendi bacağında asılır./ Ismarlama hac, hac olmaz./ İşten artmaz, dişten artar./ İti (köpeği) öldürene sürütürler./ Kaymağı seven, mandayı yanında taşır./ Kendi düşen ağlamaz./ Koça boynuzu yük değil./ Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi./ Öküze boynuzu yük olmaz (ağır gelmez)./ Sana vereyim bir öğüt, kendi ununu kendin öğüt./ Sütten ağzı yanan yoğurdu (ayranı) üfleyerek yer (içer)./ Yuvayı yapan dişi kuştur.”
“Kendine, Çevresine, Vatanına, Ailesine Karşı Sorumlu Olma”	
“Sözünde Durma, Tutarlı Ve Güvenilir Olma”	
“Davranışlarını n Sonuçlarını Üstlenme”	
f	29

Tablo 9’da görüldüğü gibi “sorumluluk” kök değeri ve bu değere uygun tutum ve davranışları içeren 29 atasözüne rastlanmıştır. Bu atasözlerine ve anlamlarına yönelik örnekler aşağıda yer verilmiştir:

“Atına bakan ardına bakmaz: Görevini eksiksiz yapan, aracını iyi kullanan kimse kendisini kötü duruma düşmekten kurtarmış olur.” (Sorumluluk)

“Baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana: Kendini bilen, yaşama sorumluluğu duyan akıllı evladın gerçek malı, kendisinin kazandığı maldır.” (Sorumluluk)

“Erim er olsun da yerim çalı dibi olsun: Kadının kocasının fakir olması önemli değildir, yeter ki aile sorumluluklarını yerine getirsin.” (Kendine, çevresine, vatanına, ailesine karşı sorumlu olma)

“Koça boynuzu yük değil: Kişiye kendi işi ve yakınlarının sorumluluğu ağır gelmez.” (Kendine, çevresine, vatanına, ailesine karşı sorumlu olma)

“Hamama giren terler: Bir işe girişen, o işin güçlüklerini veya masraflarını göze almalıdır.” (Davranışlarının sonuçlarını üstlenme)

“Her koyun kendi bacağından asılır: Herkes kendi davranışlarından sorumludur, herkes hatasının cezasını kendisi çeker.” (Davranışlarının sonuçlarını üstlenme)

Öğretim programlarındaki “vatanseverlik” kök değerinin işlendiği atasözlerine yönelik bulgulara Tablo 10’da yer verilmiştir.

Tablo 10. “Vatanseverlik” kök değerine yönelik atasözleri

Kök Değer/ Tutum ve Davranışlar	Atasözleri
VATAN SEVERLİK	“Adamın iyisi işbaşında (alışverişte) belli olur./ Ağanın alını terlemezse ırgadın burnu kanamaz./ Ağustosta beyni kaynayanın zemheride kazanı kaynar./ Ak akçe kara gün içindir./ Akarsu pislik tutmaz./ Akara kokara bakma çuvala girene bak./ Ar dünyası değil, kâr dünyası./ Arı gibi eri olanın dağ kadar yeri olur./ Ata malı mal olmaz, kendin kazanmak gerek./ Bağa bak, üzüm olsun, yemeye yüzün olsun./ Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ (olur)./ Baş kes yaş kesme./ Bezi herkesin arşınına göre vermezler./ Boş gezmekten bedava çalışmak yeğdir./ Bugünkü (akşamın) işini yarına (sabaha) bırakma (koyma)./ Bülbülü altın kafese koymuşlar, 'ah vatanım' demiş./ Çanağa ne doğrarsan kaşığında o çıkar./ Çift edersen bağlanırsın, bağ edersen eğlenirsin./ Çiğnemedden yutulmaz./ Deveye burç gerek olursa boynunu uzatır./ Devlet adama ayağıyla gelmez./ Ekmeden biçilmez./ Emek olmadan yemek olmaz./ Erinenin oğlu kızı olmamış./ Erken kalktım işime, şeker kattım aşıma./ Eşek (eşkin) eve gelmiş, yorğa yolda kalmış./ Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp./ Gezen kurt aç kalmaz./ Herkesin arşınına göre bez vermezler./ İşleyen demir pas tutmaz (ışıldar)./ Karıncadan ibret al, yazdan kışı karşılar./ Kısmet gökten zembille inmez./ Lokma (bile) çiğnemedden yutulmaz./ Nerede hareket, orada bereket./ Sabanın tutağına yapışan el aç kalmaz./ Toprağı işleyen, ekmeği dişler./ Utananın oğlu kızı olmamış./ Yaş kesen baş keser./ Yatan (yatar) aslandan (kurttan), gezen (yeler) tilki yeğdir (iyidir)./ Yatanın yürüyene borcu var./ Yazın başı pişenin, kışın aşı pişer./ Yazın çalışsan, kışın gülüşür./ Yazın gölge hoş, kışın çuval boş./ Yazın gölge kovan, kışın karın ovar./ Yazın sıcakta terleyen, kışın soğukta üşümez./ Yazın yorulmayan, kışın kurulmaz./ Yüğrük at yemini artırır.”
f	47

Tablo 10’da görüldüğü gibi “vatanseverlik” kök değeri ve bu değere uygun tutum ve davranışları içeren 47 atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözlerine ve anlamlarına yönelik örneklere aşağıda yer verilmiştir:

“Bülbülü altın kafese koymuşlar, 'ah vatanım' demiş: Kişi, başka yerlerde ne kadar rahat ve mutlu olursa olsun yine de kendi yurdunu özler.” (Vatanseverlik)

“Boş gezmekten bedava çalışmak yeğdir: Çalışmak insanı tembellikten kurtarır.” (Çalışkan olma)

“Kısmet gökten zembille inmez: Çalışmayanın kısmeti olmaz.” (Çalışkan olma)

“Arı gibi eri olanın dağ kadar yeri olur: Çalışkan kişileri olan aile ve toplumlar her yerde bol kazanç elde ederler.” (Dayanışma)

“Bezi herkesin arşınına göre vermezler: Genel kurallar herkesin istek ve gereksinimine göre bozulamaz.” (Kurallara ve kanunlara uyma)

“Yaş kesen baş keser: Çeşit çeşit yararları olan ağacı sadece odun sağlamak için kesen insan canına kıymış gibi büyük bir suç işlemiş olur.” (Tarihsel ve doğal mirasa duyarlı olma)

“Ağanın alnı terlemezse ırgadın burnu kanamaz: İşveren işçisi ile birlikte çalışmazsa işçi işe var gücüyle sarılmaz.” (Toplumu önemseme)

Öğretim programlarındaki “yardımseverlik” kök değerinin işlendiği atasözlerine yönelik bulgulara Tablo 11’de yer verilmiştir.

Tablo 11. “Yardımseverlik” kök değerine yönelik atasözleri	
Kök Değer/ Tutum ve Davranışlar	Atasözleri
YARDIM SEVERLİK	“Adam adama yük değil, can gövdeye mülk değil./ Adamlık sende kalsın./ Ağanın eli tutulmaz./ At ölür meydan (nalı) kalır, yiğit ölür şan (namı) kalır./ Az veren candan, çok veren maldan./ Bir el bir eli yıkar, iki el bir yüzü yıkar./ Bir (sağ) elinin verdiğini öbür (sol) elin duymasın (görmesin)./ Bir elin nesi var, iki elin sesi var./ Bir elin sesi çıkmaz./ Birlikten kuvvet doğar./ Buğday ekmeğin yoksa buğday dilin de mi yok?/ Değirmenden gelenden poğaçaya umarlar./ Dügün aşıyla dost ağırılanmaz./ Dünya malı dünyada kalır./ El eli yıkar, iki el yüzü./ El el ile, değirmen yel ile./ El vergisi, gönül sevgisi./ Evlenenle ev alana Allah yardım eder./ Gelene git denilmez./ Her sakaldan bir tel çekseler köseye sakal olur./ İmece günü bulutlu, görmeyene ne mutlu./ İyilik eden iyilik bulur./ İyilik et denize at, balık bilmezse Halik bilir./ Komşu ekmeği komşuya borçtur./ Komşu komşunun külüne (tütününe) muhtaçtır./ Koy avucuma, koyayım avucuna./ Lokma karın doyurmaz, şefkat artırır./ Misafir kısmeti ile gelir./ Misafir on kısmetle gelir, birini yer dokuzunu bırakır./ Mürüvvete endaze olmaz./ Sürüden ayrılanı (ayrılan koyunu, kuzuyu) kurt kapar./ Üşüntü köpekler mandayı paralar./ Veren el, alandan üstündür./
“Cömert Olma”	Veren eli herkes öper./ Yalnız taş duvar olmaz.”
“İş Birliği Yapma”	
“Merhametli Olma”	
“Misafirperver Olma”	
“Paylaşma”	
f	35

Tablo 11’de görüldüğü gibi “yardımseverlik” kök değeri ve bu değere uygun tutum ve davranışları içeren 35 atasözü belirlenmiştir. Bu atasözlerine ve anlamlarına yönelik örneklere aşağıda yer verilmiştir:

“El eli yıkar, iki el yüzü: Bir kişi başka bir kişiye yardım ederse o da bu iyiliğin altında kalmaz, güçlenmiş olarak yardımlara koşar.” (Yardımseverlik)

“İmece günü bulutlu, görmeyene ne mutlu: Zamanın elverişli olup olmadığına bakmadan yardıma gelenleri bulunan iş sahibine ne mutlu.” (Yardımseverlik)

“Veren eli herkes öper: Yardımını esirgemeyen, eli açık olan kimseye herkes saygı gösterir.” (Cömert olma)

“Bir elin nesi var, iki elin sesi var: Başarıya ulaşmak için birlik olmak gerek.” (İş birliği yapma)

“Yalnız taş, duvar olmaz: Nasıl bir tek taş ile duvar örülmezse insan da tek başına önemli bir işi başaramaz, başkalarıyla ilişki kurmak, işbirliği yapmak zorundadır.” (İş birliği yapma)

“Her sakaldan bir tel çekseler köseye sakal olur: Herkes biraz fedakârlık etse bir yoksul perişanlıktan kurtulur.” (Merhametli olma)

“Misafir on kısımetle gelir, birini yer dokuzunu bırakır: Tanrı, misafirin yediğinden kat kat fazlasını, misafir ağırlıyor diye ev sahibine verir.” (Misafirperver olma)

“Gelene git denilmez: Kendiliğinden gelen bir konuk geri çevrilmez.” (Misafirperver olma)

“Komşu ekmeği komşuya borçtur: Komşunuz size bir ikramda bulunur, bir şey armağan ederse siz de ona ikramda bulunmalı, armağan vermelisiniz.” (Paylaşma)

“Lokma karın doyurmaz, şefkat artırır: Bir kimseye verilen armağan, aradaki sevgiyi artırdığı için değerlidir.” (Paylaşma)

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Atasözleri, değerlerin öğretilmesinde kullanılacak kaynaklardan biridir. Çeşitli tecrübelerle dayanarak oluşturulmuş olan bu sözler, günlük hayatın içinde bireylere alacakları kararlarda, atacakları adımlarda yardımcı olabilecek ve yol gösterebilecek bir noktadadır. Çiçek (2019) tarafından Türkçe öğretmenleri adayları üzerinde gerçekleştirilen araştırmada katılımcılar, değerlerin nesilden nesile aktarılmasında atasözlerinin önemli rol üstlendiğine, bu sözlerin değerlerin farkındalığını artırdığına, bu nedenle öğrencilere değerleri aktarırken atasözlerinden faydalanmanın önemli olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bahçe'nin (2010) Hayat Bilgisi Dersi Programı'ndaki değerlerin öğrencilere kazandırılmasında izlenen yollar hakkında sınıf öğretmenlerinden aldığı görüşlerde bazı katılımcılar, değerlerle ilgili atasözleri ve özdeyişleri öğrencilerle beraber incelediklerini belirtmişlerdir. İbret, Karasu-Avcu, Karabıyık, Güleş ve Demirci (2017) tarafından sosyal bilgiler öğretmenleriyle değerlerin öğretiminde kullandıkları edebî ürünler üzerine yapılan görüşmede atasözleri, katılımcıların en fazla başvurdukları ürünlerden biri olarak gösterilmiştir. Sınıf öğretmeni adaylarının ilkokullardaki değerler eğitimine yönelik görüşlerine başvuru olan bir diğer araştırmada da (Gürdoğan-Bayır, Çengelci-Köse ve Devenci, 2016) atasözleri, katılımcılar tarafından değerler eğitiminde yararlanılan kaynaklardan biri olarak gösterilmiştir. Bu sebeple araştırmada değerler eğitiminde önemli bir yeri olan atasözlerinin öğretim programlarındaki kök değerlerle ilişkisi belirlenmeye çalışılmış, ulaşılan sonuçlar bu bölümde özetlenmiştir.

Türkçedeki atasözlerinden öğretim programlarındaki kök değerlerle ilişkili olduğu belirlenen 374 tanesinin en fazla “öz denetim” (f=57; %15,24) ve en az “adalet” (f=20; %5,35) değerlerini yansıttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Gerekten ve Gülmez'in (2019) Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri Sözlüğü'ndeki kök değerleri belirledikleri araştırmanın sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. İlgili çalışmada tespit edilen atasözlerinin %21,88'inin

öz denetim; %2,8'inin ise adalet değeriyle ilgili olduğu vurgulanmıştır. Bulut (2011) tarafından gerçekleştirilen ve Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri Sözlüğü ile Metin Yurtbaşı'nın Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü'nün araştırmacı tarafından hazırlanan değerler formundaki 63 değere göre incelendiği araştırmada da "adalet ve eşitliğe inanma" (%1,78) değeri sıklığı en az olan değerlerden biri olarak belirlenmiştir. Nurettin Albayrak'ın Türkiye Türkçesinde Atasözleri eserindeki değerleri inceleyen çalışmada da (Kalaça, 2013) "adaletli olma-hakkı gözetme" değeri 1572 atasözü içinde en az işlenen (%0,9) değerlerden biri olarak tespit edilmiştir. Buna karşın Sönmez (2014) tarafından yapılan, atasözlerinin Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'ndaki 20 değere göre incelendiği ve örnekleme Ömer Asım Aksoy'un "Atasözleri Sözlüğü", Ülker Eren'in "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü", Metin Yurtbaşı'nın "Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü" olan çalışmada ise "adil olma" değeri, bütün değerler içerisinde en fazla ulaşılan değer (f=103) olarak öne çıkmıştır. Bu sonucun ortaya çıkmasında araştırmacıların yorum farkının etkisi olabileceği düşünülmektedir. Bazı atasözlerinin birden fazla değerle ilişkili olabileceği göz önüne alındığında araştırmacıların o atasözünü hangi değer içerisinde tasnif ettikleri bu noktada önem taşımaktadır.

Atasözlerinde "sevgi" (f=47; %12,57), "vatanseverlik" (f=47; %12,57), "sabır" (f=45; %12,03) ve "saygı" (f=42; %11,23) kök değerlerinin birbirlerine yakın oranlarda yer almış olması araştırmanın bir diğer bulgusu olarak dikkat çekmektedir. Gerekten ve Gülmez (2019) tarafından yapılan çalışmada da öz denetim değerinden sonra atasözlerinde en çok ele alınan değerler "saygı" (%16,63), "vatanseverlik" (%11,75) ve "sabır" (%9,40) şeklinde sıralanmıştır. Girmen'in (2013) Türk atasözlerindeki değerleri 19 değer üzerinden belirlemeyi hedefleyen çalışmasında "sevgi" (f=9) ve "aile birliğine önem verme" (f=24) değerlerine yönelik atasözleri tespit edilmiştir. Benzer bir çalışmada Sönmez (2014) "aile birliğine önem verme" (f=32) ve "sevgi" (f=19) değerlerinin Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'ndaki 20 değer içerisinde atasözlerinde en fazla işlenen değerlerden olduğunu belirlemiştir. Bu değerlerden "aile birliğine önem verme"nin, güncellenen programlarda "sevgi" kök değerini yansıtan tutum ve davranışlardan biri olarak gösterildiği düşünüldüğünde "sevgi" değerinin atasözlerinde sıklıkla işlendiği şeklinde bir değerlendirme yapılabilir.

Atasözlerinde en çok karşımıza çıkan kök değerlerden biri olan "vatanseverlik" değerinde ise daha çok "tutum ve davranışlar" alt başlığı altında verilen "çalışkanlık" değerinin işlendiğini söylemek mümkündür. Kalaça'nın (2013) araştırmasında örneklemedeki eserde yer alan atasözlerinde en çok işlenen değer (%8,7) olarak belirlenen "çalışkanlık-gayretli olma-başarılı olma" değeri bu sebeple araştırmanın bu bulgusunu destekler niteliktedir. Bulut'un (2011) araştırmasında da atasözlerinde en sık işlenen (%4,34) değerlerden biri olarak "çalışkanlık-gayret etme" değeri gösterilmiştir. Çelikkaya ve Esen'in (2017) dört farklı atasözleri sözlüğünü tarayarak Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'ndaki 20 değere uygun atasözlerini belirlemeyi amaçladıkları araştırmada da "çalışkanlık" değeriyle ilgili atasözlerinin ilk sırada yer aldığı belirlenmiştir. Sönmez (2014) tarafından gerçekleştirilen araştırmada "çalışkanlık" değerinin, atasözlerinde kullanım oranı bakımından ikinci sırada yer aldığı ifade edilmiştir. Girmen'in (2013) ilkökul programlarındaki değerlerden yola

çıkarak atasözlerindeki değerleri incelediği araştırmada da “çalışkanlık” (f=30) değeri, “dayanışma” (f=35) değerinden sonra en çok işlenen değer olarak belirlenmiştir. Buna göre “vatanseverlik” kök değerine yönelik bir “tutum ve davranış” örneği olarak ifade edilen “çalışkanlık” değerinin araştırmalarda daha çok ön plana çıktığını söylemek mümkündür.

Atasözlerinde “saygı” değerinin sıklıkla işlenmesi, bu değer toplumdaki kişiler tarafından kişisel ilişkilerde önemli sayılması göstermesi bakımından önemlidir. Farklı alanlardan 485 öğretmenin, öğrencilerine kazandırmayı istedikleri değerleri belirlemeyi amaçlayan araştırmada (Ünal, 2011) “saygı” değerinin ilk sırada yer alması bu yargıyı destekler niteliktedir. Sınıf öğretmenleriyle gerçekleştirilen bir çalışma da (Başçı-Namlı, 2017) “saygı” değerinin öğrencilere kazandırılması gereken öncelikli değerlerden biri olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Kolaç ve Karadağ’ın (2012) Türkçe öğretmeni adaylarının değer tercihleri üzerinde yaptıkları çalışmada da katılımcılar en fazla önemsedikleri evrensel değerlerde ilk sıraya “insan haklarına ve onuruna saygı” (f=84) maddesini yerleştirmişlerdir. Sosyal bilgiler öğretmeni adaylarının değer hiyerarşisini tespit etmeyi amaçlayan çalışmada Ulu-Kalın (2017), katılımcıların “saygı” değerini kendileri için en öncelikli değerlerden biri olarak gördükleri sonucuna ulaşmıştır. Aynı değer, Özdemir ve Sezgin’in (2011) araştırmasında da son sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarının, kendileri, okul örgütü ve öğrencilerde görmek istedikleri değerler sıralamasında öncelikli gördükleri değerlerden biri olmuştur.

Türkçe Sözlük’teki atasözlerinden 35’i (%9,36) “yardımseverlik”, 31’i (%8,29) “dostluk”, 29’u (%7,75) da “sorumluluk” kök değerlerini yansıtmaktadır. Gereken ve Gülmez’in (2019) araştırmasında da “yardımseverlik” (%7,59), “dostluk” (%8,67) ve “sorumluluk” (%6,87) değerleri atasözlerinde birbirlerine çok yakın oranlarda yer almıştır. Girmen’in (2013) araştırmasında atasözlerinde en sık tekrarlanan değer olarak “dayanışma” (f=35) bulunmuştur. Sönmez’in (2014) çalışmasında da “dayanışma”, atasözlerinde en çok vurgulanan üçüncü değer olarak ifade edilmiştir. Bu değer öğretme programlarında “dostluk” kök değerinin altındaki tutum ve davranışlardan biri olduğu göz önüne alındığında benzer sonuçlara ulaşıldığı söylenebilir. Ayrıca “dostluk” değeri, Bulut’un (2011) araştırmasında incelenen atasözleri sözlüklerindeki 63 değer içerisinde ilk sırada yer alan (%7,11) değer olarak öne çıkmıştır. Aynı çalışmada en sık tekrarlanan değerlerden biri olarak gösterilen “iyi olma-iyilik yapma” (%3,35) değeri ise bu araştırmadaki yardımseverlik değerine yakın bir değer olarak düşünülebilir. Kalaça (2013) tarafından yapılan araştırmada da “iyilikseverlik” değeri, atasözlerindeki 66 değer içerisinde ilk beşte yer alan değerlerden (%4,5) biri olarak belirlenirken “arkadaşlık-dostluk” değeri de en sık işlenen (%3,9) değerlerden biri olarak belirtilmiştir. Çiçek (2019) tarafından Türkçe öğretmeni adaylarıyla yapılan araştırmada ise katılımcılara o anda akıllarına gelen ilk beş atasözünü ifade ettiği değerle birlikte yazmaları söylenmiştir. Öğretmen adayları tarafından yazılan “atasözleri-değerler” sonrasında araştırmacı tarafından 60 değerden oluşan bir liste hazırlanmıştır. Sonuç olarak katılımcıların tercih ettikleri atasözlerinin en çok “sorumluluk” değerine karşılık geldiği bulgusuna ulaşılmıştır. Katılımcılar bu değerle ilgili 12 farklı atasözünü çalışmada kullanmışlardır. Buna göre “sorumluluk” değeriyle ilgili atasözlerinin sayısı olarak çok olmasa

da toplumdaki bireyler tarafından sıkça hatırlanan atasözleri olduğu şeklinde bir yorum yapılabilir.

Atasözlerinde “adalet” değerinden sonra en az işlenen kök değer “dürüstlük” (f=21, %5,61) olarak belirlenmiştir. Bu iki değer atasözlerinde her ne kadar çok sık işlenmiş olmasa da bu değerlerin toplumdaki bireyler tarafından oldukça önemli görüldüğünü gösteren çeşitli araştırmalar mevcuttur. Tarih öğretmeni adaylarının öğrencilerde bulunmasını istedikleri değerleri ortaya çıkarmayı amaçlayan çalışmada (Yıldırım, 2018) katılımcılar ilk üç sıraya “vatanseverlik”, “adalet” ve “dürüstlük” değerlerini alırken sosyal bilgiler öğretmenlerinin okullarda öğretilen değerlere ilişkin görüşlerini alan çalışmada (Ünlü ve Kaşkaya, 2018) “adalet” ve “dürüstlük” değerleri öğretmenler tarafından öncelik verilen iki değer olmuştur. Yine bu iki değer sınıf öğretmenlerinin önemsedikleri değerleri araştıran bir başka çalışmada (Öksüz, 2018) da öne çıkmıştır. Başçı-Namlı’nın (2017) sınıf öğretmenleriyle yaptığı görüşmede katılımcılar, “dürüstlük” değerinin öğrencilere kazandırılması gereken en önemli değer olduğunu vurgulamışlardır. Yazar (2012), son sınıftaki 32 öğretmen adayının değerler eğitimi konusundaki görüşlerini ele aldığı çalışmada katılımcılara “Öğretmenlik mesleğini oluşturan temel değerler sizce neler olmalıdır?” sorusunu yöneltmiş ve ilk sırada “dürüst ve ahlaklı olma” (f=10) cevabını almıştır. Ünal’ın (2011) araştırmasında ise çalışma grubundaki öğretmenler, öğrencilere kazandırılması gereken 127 farklı değer belirtmiş, bunlardan “dürüstlük” değeri sıklık bakımından ikinci sırada yer almıştır.

Araştırma sonucunda bundan sonraki çalışmalara yönelik olarak aşağıdaki önerilere yer verilmiştir:

- Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde ve etkinliklerde yer alan atasözlerinin kök değerlere göre dağılımını inceleyen çalışmalar gerçekleştirilebilir.
- Farklı dillerdeki atasözlerinde yer alan kök değerler belirlenip bunların Türkçedeki atasözleriyle kıyaslaması yapılabilir.
- Atasözlerinin değerler eğitimindeki yeri üzerine yapılan akademik araştırmalardan hareketle değerler eğitimi çalışmalarında kullanılmak üzere atasözleri sözlükleri hazırlanabilir.
- Çoğu zaman atasözleriyle birlikte anılan ve söz varlığı bakımından bir dilin zenginliklerinden sayılan deyimlerdeki kök değerlerin tespit edilmesi yoluna gidilebilir.

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü-1: Atasözleri sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Alkaya, E. (2006). Dil ve söz bağlamında Kırım Karay Türklerinin atasözleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 89-99.
- Alkayış, M. F. (2009). Dinî içerikli atasözleri üzerine. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 287-292.
- Arıcı, A. F. (2018). *Çocuk edebiyatı ve kültürü*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Aşlıoğlu, B. (2009). Türkçe öğretimi ve eğitim değerleri açısından Türk atasözleri üzerine bir inceleme. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 34(362), 29-36.
- Aydın, S. (2013). Kültürel bir miras olarak atasözlerinin kullanımı üzerine Türkçe öğretmenlerinin görüşleri. *Folklor Edebiyat Dergisi*, 75, 173-192.
- Bağcı, H. (2010). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin atasözleri ve deyimleri algılama düzeyi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 27, 91-110.
- Bahçe, A. (2010). *Hayat bilgisi öğretiminde değerlerin kazandırılma düzeylerinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Baş, B. (2002). Türkçe temel dil becerilerinin öğretiminde atasözlerinin kullanımı. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 60-68.
- Baş, T. ve Akturan, U. (2017). *Sosyal bilimlerde bilgisayar destekli nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Başçı-Namlı, Z. (2017). Sınıf öğretmenlerinin perspektifinden değerler eğitiminin incelenmesi: Erzurum örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 343-367.
- Bulut, S. (2011). *Atasözlerinin değerler eğitimindeki yeri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çelikkaya, T. ve Esen, Z. (2017). Değerler eğitiminde atasözü, deyim ve özdeyişlerin sosyal bilgiler programındaki yeri. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(9), 35-56.
- Çevik, M. (2006). *Basın dilinde atasözleri ve deyimler* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çiçek, S. (2019). *Türkçe öğretmen adaylarının atasözleriyle değerler eğitimi arasındaki ilişkiyi algılama düzeyleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Duruhan, K. ve İlhan, B. (2004). Eğitim öğretimle ilgili bazı atasözü ve deyimlerimizin öğrenme-öğretme süreci bakımından irdelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 164, 119-125. https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/164/duruhan.htm Erişim Tarihi: 01.06.2020
- Erginer, G. (2010). *Atasözlerinde sosyal hayat* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Gereken, H. ve Gülmez, M. (2019). 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki atasözlerinin değerler eğitimi açısından incelenmesi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 7(4), 182-194.
- Girmen, P. (2013). Türkçe eğitiminde atasözleri ve değer eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(25), 117-142.

- Gürdoğan-Bayır, Ö., Çengelci-Köse, T. ve Deveci, H. (2016). Sınıf öğretmeni adaylarına göre ilkokullarda değer eğitimi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 317-339.
- Güzel, A. ve Karadağ, Ö. (2013). Kelime sıklığı açısından Türk atasözleri üzerine bir değerlendirme. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 274-280.
- Hirik, E. (2017). Türkiye Türkçesi atasözlerinde akrabalık bildiren kelimeler ve duygu değerleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 1726-1746.
- İbret, B. Ü., Karasu-Avcı, E., Karabıyık, Ş., Güleş, M. ve Demirci, M. (2017). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerine göre değerlerin öğretiminde edebî ürünlerin kullanımı. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(9), 104-124.
- Kalaça, H. (2013). *Türk Atasözleriyle Değerler Eğitimi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karaca, F. (2000). Savunma mekanizmalarına atıfta bulunan atasözleri ışığında dinî ve kültürel psikolojiyle ilgili bazı tespitler. *İslamî Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 119-125.
- Kolaç, E. ve Karadağ, R. (2012). Türkçe öğretmeni adaylarının "değer" kavramına yükledikleri anlamlar ve değer sıralamaları. *İlköğretim Online*, 11(3), 762-777.
- Korkmaz, H. (2007). *Divanü Lûgat-it-Türk'teki atasözlerinin anlambilimsel açıdan incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- MEB (2017). Müfredatta yenileme ve değişiklik çalışmalarımız üzerine. https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_07/18160003_basin_aciklamasi-program.pdf/
Erişim Tarihi: 26.06.2020
- Mindivanlı, E., Küçük, B. ve Aktaş, E. (2012). Sosyal bilgiler dersinde değerlerin aktarımında atasözleri ve deyimlerin kullanımı. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 93-101.
- Mindivanlı-Akdoğan, E., Boztaş, M. ve Koç, Y. (2014). T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinde yer alan bazı değerlerin atasözleri, deyimler ve görsel öğeler ile öğretimi. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 159-176.
- Öksüz, H. İ. (2018). Değerler eğitiminde kamu kurumları mı özel öğretim kurumları mı? *Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 97-120.
- Önel, G. (2008). *İlköğretim 6, 7, 8. sınıf öğrencilerinin atasözlerini algılama düzeyleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özdemir, S. ve Sezgin, F. (2011). Öğretmen adaylarının bireysel ve örgütsel değerler ile öğrencilerde görmek istedikleri değerlere ilişkin önem sırası algıları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 1-21.
- Özden, M. ve Saban, A. (2019). Nitel araştırmalarda paradigma ve teorik temeller. İçinde A. Saban ve A. Ersoy (Edt.), *Eğitimde nitel araştırma desenleri* (ss.1-30). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sönmez, Ö. F. (2014). Atasözlerinin Sosyal Bilgiler Programındaki değerler açısından incelenmesi. *Journal of World of Turks*, 6(2), 101-115.
- Tekşan, K. ve Yiğit, M. S. (2012). Türkçe öğretmeni adaylarının atasözleri kullanımına ilişkin tutum ve görüşleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(2), 311-329.
- Tepeli, Y. ve Arıcı, A. F. (2012). Lise öğrencilerinin atasözlerini kavrama düzeyleri üzerine nitel bir araştırma. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 223-236.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Türkeli-Sanlı, Y. (2011). Edebiyat; toplumsal hafızanın, geleneğin kaybında, inşasında ne kadar etkilidir?. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 151-164.
- Ulu-Kalın, Ö. (2017). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değer hiyerarşisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(38), 29-44.
- Ünal, F. (2011). Öğretmenlerin öğrencilerine kazandırmak istedikleri değerlere yönelik bir inceleme. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 2(4), 3-24.
- Ünlü, İ. ve Kaşkaya, A. (2018). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin değer eğitimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2656-2679.
- Yaman, H., Taflan, S. ve Çolak, S. (2009). İlköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarında yer alan değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(18), 107-120.
- Yazar, T. (2012). Öğretmen adaylarının değerler hakkındaki görüşleri. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 2(1), 61-68.
- Yılar, Ö. (2015). *Halk bilimi ve eğitim*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, T. (2018). Tarih öğretmen adaylarının programdaki değerlere ilişkin değer hiyerarşileri, gerekçeleri ve önerileri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 296-320.